

BALKAN MİLLİYETÇİLİKLERİNİN OLUŞUMUNDA KİLİSELER

HİLAL BÜKE SÖKMEN*

Giriş

Toplumsal olarak birbirine tutunum, dil, köken, ortak özellikler gibi farklı öznel ve nesnel öğeler kullanılarak ya da ulusal devlet, bağımsızlık gibi hareket noktaları oluşturularak şekillendirilecek bir ideoloji çerçevesinde tesis edilir. Bir toplumsal tutunum ideolojisi bölgeye, çağa ve dış etkenlere göre farklılık gösterebilir. Her toplumun ihtiyacı farklı düzeylerde ortaya çıkar. Toplumsal tutunum yani bir ulus olma bilinci ortaya çıktığında toplumsal hareketlenme ivme kazanır ve milliyetçilik ideolojisi oluşur.

Milliyetçilik, millî ve milliyet sözcüklerinden türemiş bir kelimedir. Millî kelimesi sözlük anlamıyla ulusal yani tüm ulusu ilgilendiren anlamına gelmektedir. Ulus, ortak dili, ortak geçmişi, ortak gelenek ve görenekleri, ortak coğrafya, ortak inanç sistemi, ortak ekonomik ilişkiler, ortak törenler, ortak bağımlılık –aidiyet- bilinci ve duygusu, ortak egemenlik ya da siyasal güç ve hukuk sistemini paylaşan bireylerin bütünü olarak sosyal bir örgütlenme biçimidir. Milliyet kelimesi ise belirli bir ülkeye bağlı olma veya bir devletin vatandaşı olma anlamını taşımaktadır. Bu tanımlardan yola çıkarak milliyetçiliği, bir ulusun kendi varlık, birlik ve ortak çıkarlarının bilinciyle hareket ettikleri siyasal ya da sosyal bir akım olarak tanımlayabiliriz. Genel olarak, milliyetçiliğin tanımı onun şekillenmesine göre farklılaşmaktadır. Milliyetçilik bir

* Kırıkkale Üniversitesi İİBF İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Uluslararası İlişkiler Bölümü Araştırma Görevlisi.

Genel olarak, milliyetçiliğin tanımı onun şekillenmesine göre farklılaşmaktadır. Milliyetçilik bir hamurdur ve şekillendirene göre değişmektedir.

hamurdur ve şekillendirene göre değişmektedir. İnsanlık tarihinde farklı olayların ortaya çıkışı ve her ulusun kendi çağının sınırlamalarıyla hareket edişi, milliyetçiliklerin her ulusun bünyesine ve özelliklerine göre yansıtılmasını gerektirmiştir.

İlk olarak Fransız İhtilali ile belirmeye başlayan ulus-devlet oluşumuyla, milliyetçilik kavramı da ortaya çıkmaya başlamıştır. Milliyetçiliğin tanımı tam olarak yapılamamakla birlikte, devletlerin özelliklerine veya dönemin şartlarına göre çeşitli tanımlara sahip olduğunu söyleyebiliriz. Rousseau'nun Toplumsal Sözleşme'de ortaya koyduğu genel irade kavramı, 18. yy. da milliyetçiliği etkileyen önemli bir hareket noktası olmuştur. Rousseau'ya göre toplumsal yaşamın doğurabileceği en büyük tehlike, bir grubun diğer grubu egemenliği altına almasıdır. Bunu önlemenin yolu 'genel irade'ye teslim olmaktır. Bu da ancak bireylerin vatandaş olmasıyla sağlanabilir. Vatandaş olan birey, parçası olduğu topluma bağlılık duyar, 'bütün'ün çıkarlarını kendi çıkarlarının önüne koymayı öğrenir. Bağımsızlığın yerine bağımlılığı, otarşinin yerine katılımı koyar. Kısacası bir siyasi örgütlenme, bireyleri birbirlerine karşı koruyabildiği ölçüde anlam taşır. Bu da bireysel iradenin yerine, genel iradenin konmasıyla mümkün olacaktır. İngiltere ve Fransa'da burjuvazinin iktidarı kraldan alması milliyetçiliğin, ulusun siyasal katılımı yoluyla toplumsal tutunum kazanmasıyla şekillendirilmeye çalışılmıştır. Almanya'da milliyetçilik farklı bir odak noktasına dayandırılmıştır. Alman ulusal bilinci Batı Avrupa'ya göre daha geç oluştuğundan, Batı Avrupa'daki güçlü devlet yapısından etkilenerek güçlü bir siyasal birlik olmayı hedeflemiştir. Alman düşünür Fichte, devletin kişisel çıkarlarını kavramak amacıyla bir araya gelmiş bireylerin toplamından ibaret olmadığını, devletin kendi bütünlüğünün olduğunu ve bireyden önemli ve ondan önce geldiğini, ancak bireyin ve devletin bir olduğunda bireysel özgürlüğün gerçekleşebileceğini ifade ederek Alman milliyetçiliğinin odak noktasına vurgu yapmıştır. Batı Avrupa milliyetçiliği ile kıyaslandığında Alman milliyetçiliği, ulusu tek bir devlet altında birleştirmek amacıyla farklılık göstermektedir. Batı Avrupa'daki demokratik hareketlenmenin aksine Almanya örneğinde kişiyi devlete bağımlı kılan bir örgütlenme şeklinde ortaya çıkmıştır.

Milliyetçilik zaman içerisinde farklı kategorilerle de açıklanmaya çalışılmıştır. Peter Worseley'e göre milliyetçilik, mevcut kültürel bağları güçlendirmek isteyen hareketlerdir. Bunlar 19.yy.da birleştirici özellik taşımaktadır. İkinci olarak tamamen yeni siyasal ve kültürel birimleri birleştirerek bağımsız devletler kurmak isteyen hareketlerdir. Böyle birimler ise ortak kaderleri nedeniyle böyle bir girişimde bulunmaktadırlar. Bunlar dışında pan hareketleri de milliyetçilik hareketlerinde rol oynamıştır. Worseley bir bakıma milliyetçiliği dönemlere ayırmıştır. Dönemlere göre ön plana çıkan milliyetçilik hareketlerini ele almıştır. Hans Kohn ise milliyetçiliği Batı Avrupa ve Batı Avrupa dışı milliyetçilikler olarak ikiye ayırmıştır. Yine Carlton Hayes milliyetçiliği insancıl, jakoben, geleneksel, liberal, ekonomik gibi kategorilere ayırarak açıklamaya çalışmıştır.

Balkan toplumlarında din tarihi bir güç olmuştur. Sosyal kimliklerini tanımlamış ve ulusal mitler için bir temel olarak kullanılmıştır.

Milliyetçiliğin daha çok halkın ulus olma bilincini kazanmaya başlamasıyla ortaya çıktığını söyleyebiliriz. Feodalite döneminde tek egemen olarak kral, Tanrı'nın buyruklarını yerine getiriyor ve ulus, hükümdarın kişiliğinde somutlaşıyordu. 1789'da Fransız İhtilali'nin gerçekleşmesi çok uluslu imparatorluklar içinde yaşayan halkların uyanmasına eden olmuş ve 1914'e kadar sürecek bağımsızlık hareketlerinin başlamasını sağlamıştır.

Din ve Milliyetçilik

Din değiştirme ve dini aidiyet ve bağlantı ortak kimlik arayışlarında toplumsallaşma sürecinin bir parçasıdır. Ortak simgeler ve inançlar, ayinler, gelenek ve dini törenler belirlenmiş bir dinin resmileştirilmiş parçalarıdır. Atalarının mirasından gelen gelenek ve görenekler olarak ortaklaşa sınıflandırılmıştır. Bir dine aidiyet, bir topluma aidiyettir. Bireyler diğer dini gruplara karşı önyargıya sahip olmalarına rağmen, temel grup değerleri akrabalık, dayanışma, statü ve sosyal konum bir anlaşma sistemiyle tanımlanmıştır. Müslüman veya Hristiyan olmak geleneklerin dini aidiyet veya bağlılıkla ilişkilendirildiği belirli aile, akrabalık veya sosyal gruplara dayandırılmıştır. Yalnızca düşüncelere veya dini inançlara dayandırılmaktansa sosyal kültürde temellendirilmiştir. Din toplum içinde yayılan bir uyumdur (Doja 2000: 421-422).

Balkan toplumlarında din tarihi bir güç olmuştur. Sosyal kimliklerini tanımlamış ve ulusal mitler için bir temel olarak kullanılmıştır. Sırbistan, Hırvatistan, Slovenya, Bosna-Hersek, Makedonya ve Arnavutluk'taki Ortodoks, Katolik ve Müslüman topluluklar arasındaki hiyerarşi bu mitlere belirgin bir şöret kazandırarak katkıda bulunmuştur. Dini inançlar, yeni etno-ulusal programlara eklenmiştir. Dini eylemciler ve kilise yetkilileri toplumun laikleştirilmesi savaşına katılmışlardır. (Ivekovic 2002: 523) Otoritelerin sahip olduğu siyasi ve dini gücün baskısı Doğu Avrupa toplulukları arasında din değiştirmelerde direnç dinamikleri oluşturmuştur.

Anadolu'da Osmanlı egemenliğinin ortaya çıktığı dönemde Ortodoks Kilisesi büyük bir çöküş dönemindeydi. Roma Katolik Kilisesinden farklı olarak, geleceğini Bizans devletine bağladığı için, Bizans'a gelen tepkiler kiliseye de gelmekteydi. Bu çöküşten faydalanan Katolik kilisesi Balkanlarda Ortodoks kilisesi aleyhine faaliyetler yürütmekteydi. Ancak Balkan halkları Katolik kilisesi egemenliğine girmemiştir.

Din savaşları boyunca ve sonrasında, Katoliklik ve Protestanlık Rum Ortodoks Kilisesini yakalamaya çalışmıştır. Doğu tek parça bir görünüme sahipti. Türklerin Balkanlar'da ortaya çıkmasına kadar olan bu dönemde Katoliklerin ve Ortodoksların birbirlerine karşı olduğu söylenebilir. (Taştan 2006: 420) Yüzyıllar boyu Osmanlı egemenliği altında kalan Ortodoks Kilisesi, her türlü kriz karşısında kendine güven kazandıran ruhani özgürlüğünü korumuştur.

Balkanların ilk dini olguları ilkel dinler çerçevesinde karşımıza çıkmaktadır. Kurucusu, kutsal kitabı olmayan inanç sistemlerinin yanında eski Yunan dinsel inanışlarının da bölgeye hakim olduğu görülmektedir. IV. yüzyıla gelindiğinde ise Hristiyanlığın bölgede din adamları tarafından tanıtılmaya başlandığı ve hükümdarın siyasi egemenliğine ortak çıktığı bir dönemdir. Bizans döneminde ise Hristiyanlık özellikle de Ortodoks Kilisesinin kuruluşuyla bir dünya dini misyonu kazanmıştır. Balkan halklarından Slavların Hristiyanlıkla tanışmaları 9. yüzyılda gerçekleşmiş ve Sırp Kilisesinin bu dönemde kurulduğu iddia edilmektedir (Ostrogorsky 1985: 214). Balkanlarda "ilahi kudretin yeryüzü temsilciliği" görevini üstlenen Hristiyanlık hızlı bir şekilde yayılmıştır. Bu bölgede yaşayan halkların geçmişten gelen gelenek, görenek ve dini ayinlerinin Hristiyanlığın getirdiği yeni kurullarla birleşmesi sonucu bölgesel farklılıklar ortaya çıkmıştır. Çoğu kez kulaktan dolma bilgilerle bu değişimi yaşayan halkların tarihsel süreçte kiliselerin farklı uygulamalarıyla birlikte sert dinsel ayrılıklar ve kişisel nefret duyguları yaşamaları kaçınılmaz olmuştur.

Bulgarların Hristiyanlıkla tanışmaları bazı yazarlara göre 4-5. yüzyılda, bazılarına göre ise 9. yüzyılın ikinci yarısında gerçekleşmiştir. Bulgar kralı Boris bu dönemde Bulgar kilisesini kurarak, devletin siyasi ve etnik birleşmesini amaçlamıştır. (Ostrogorsky 1985: 215) Bulgar kilisesi 927 yılında özerkliğe kavuşmasıyla, Slavlar üzerinde kültürel temellerin oluşturulmasına, Slavca eserler hazırlayarak hizmet etmeye başlamıştır. (Feher 1999: 88) 1235'te ise Bulgar Kilisesi bağımsızlığını kazanmış ancak 1394'te Osmanlı fethinden sonra yasaklanmasıyla Bizans Patrikliği'ne bağlanmıştır. (İnalçık 1992: 19)

Bulgar Kilisesinin Bogomilizmle mücadele ettiği bu dönemde, Sırlar bölgesel üstünlük kazanmıştır. Bulgarların ve Sırların mücadelesi, Bosna Kilisesinin oluşmasına zemin hazırlamıştır. Bir tarafta Ortodoks Sırlar, diğer tarafta Katolik Hırvatlardan kültürel ve dinsel yapılarını ayıran Bosnalılar, bölgede Osmanlı'nın etkisinin artmasıyla pozisyonlarını sağlamlaştırmışlardır.

Sırlar 867-874 yılları arasında Ortodoksluğu devletin resmi dini olarak kabul etmişler ve 1219 yılında Sırp Kilisesi bağımsızlığını kazanmıştır. Sırlar Roma Ortodoks Kilisesinin devamı olma çabasını göstermişlerdir. (Ostrogorsky 1985: 253)

Arnavutlar egemenliğine girdikleri devletlerin dinini kabul etmekte zorlanmamışlardır. Bu yüzden Arnavutların Hristiyanlaşması ve daha sonra Osmanlı egemenliğine girdiklerinde Müslümanlığı kabul etmeleri oldukça hızlı olmuştur. Arnavutlar açısından Müslümanlığın kabul edilmesi, ayinlerin Slavca veya Latince gibi dillerde yapmak zorunda olduklarından ve Katolikliği veya Ortodoksluğu yüzeysel olarak kabul ettiklerinden oldukça kolay olduğu söylenebilir. Diğer taraftan Ortodoks Sırp Kilisesinin Sırlara ayrıcalık tanınması, Arnavutların Kiliseden uzaklaşmasını sağlamıştır.

Ortodoks ve Katolik Kilisesi arasında sıkışmış olan Bosnalılar için Osmanlı bir kurtuluştu. Bosna'da İslamiyet'e ivme kazandıran bir diğer faktör de 1680'lerdeki nüfus akışı olmuştur. Bu yıllarda birçok Müslüman Slav'ın Bosna'ya yerleşmesi, Bosna'nın Müslümanlaşmasını kolaylaştırmıştır.

Kiliselerin Rolü

1789 Fransız İhtilalinin etkisiyle tüm dünyada hızla yayılan milliyetçilik hareketleri Osmanlı Devleti'nde yaşayan gayrimüslim arasında da kendini göstermiştir. Ancak Balkanlardaki milliyetçilik hareketleri, Fransız milliyetçiliğinin dayanak noktaları olan eşitlik, evrensellik ve hürriyetçi unsurlardan çok etnik

Balkanlardaki milliyetçilik hareketleri, Fransız milliyetçiliğinin dayanak noktaları olan eşitlik, evrensellik ve hürriyetçi unsurlardan çok etnik milliyetçilik çerçevesinde gelişim göstermiştir.

milliyetçilik çerçevesinde gelişim göstermiştir. Ulus devlet etnik, dini, dilsel, kültürel ve tarihsel temellere dayandırılmak istenmiştir. Bu aşamada özellikle din ön planda tutulmuştur. Balkan devletleri bağımsızlık mücadelelerinde kiliselerden büyük destek sağlamışlardır. Özellikle Bulgar Kilisesinin ve Fener Rum Patrikhanesi'nin Balkan isyanlarındaki desteği göze çarpmaktadır.

Balkan milliyetçiliklerinin Fransız İhtilali ile birdenbire ortaya çıktığını söylemek doğru olmayacaktır. Balkan devletlerinin geçmiş kültürlerini ve tarihlerini ne Habsburg ne de Osmanlı İmparatorluğu yok etmiştir. 19. yüzyıla gelindiğinde milliyetçiliği tanımlayan ortak dil, din, kültür gibi unsurları her devletin vatandaşı taşımaktaydı (Jelavich 2006: 198).

Bulgarlar arasında etkili olan ve ulusal bilincin canlanmasındaki ilk girişim, 1722 yılında rahip Paisii tarafından yazılan "Bulgar Ulusunun, Çarların ve Azizlerin Tarihi" adlı eserdir. Bu eserle Bulgar kahramanlar ve Bulgarların "şanlı" tarihi canlandırılmak istenmiştir (İnalçık 1992: 20). Paisii'den sonra Bulgarca yazılan eserlerin devamı gelmiş, 1824'te ilk Bulgar alfabesi ve 1840'da da İncil Bulgarcaya çevrilmiştir. Bu tarihten sonra Bulgarca yazılan eserlerin kopyaları çoğaltılmış ve hızla yayılmıştır (İnalçık 1992: 23).

Bulgar topraklarının Osmanlı tarafından fethinden sonra, Bulgarlara ait olan Ohri kilisesinin özerkliğine dokunulmamıştı. Ancak Rum Patrikhanesi'nin 1767'de Ohri kilisesini ve ardından kilise okullarının kapatılmasıyla Bulgarlar Rumlaştırma politikalarına maruz kalmışlardır. 18.yüzyılın başlarında Bulgarların ekonomik olarak zenginleşmesi, Bulgar ulusal bilincinin canlanmasına önemli katkıları olmuştur. Rum tüccarlarla ticareti geliştiren Bulgarlar, Selanik, İstanbul, Viyana, Moskova gibi şehirlerde zengin Bulgar kolonileri kurmuşlardır. Bu kolonilerde yaşayan Bulgarların Avrupa'dan ve Rusya'dan sosyal ve siyasi etkilenmesiyle Bulgar milliyetçilik düşüncesine katkıda bulunmuşlardır.

Bulgarların Roma'ya bağlı özerk bir Katolik Kilisesi oluşturmak istediği bilinmektedir. İstanbul'daki Fransız elçisi 1686'da bir raporunda bazı Bulgarların

Fransa'dan himaye talep ettiği belirtilmektedir (Ortaylı 2007: 199). 1860'ta Ermeni Patrik Hason Efendi'nin başvurusu üzerine Katolik Bulgar Kilisesi İstanbul tarafından tanınmış ancak çok fazla ilgi görmemiştir. 1870'te ise Bulgar Eksarhlığı İstanbul tarafından tanınmış ve ulusal kiliselerin tanınmasına öncülük etmiştir. Bunu 1879'da Sırp kilisesi, 1885'te Romenler takip etmiştir (Ortaylı 2007: 200).

Bulgarların ulusal duygularının canlanmasında Rum Kilisesinin etkisi büyüktür. Rum Kilisesinin Bulgar ulusal kimliğini silme ve Rumlaştırma politikası Bulgarların tarihsel şöhretlerini hatırlatan eserlerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bulgar Kilisesinin kapatılmasından rahatsızlık duyan Bulgar din adamları, Rum Ortodoks kilisesinin Rumlaştırma politikası karşısında acil önlem alınması gerektiğini düşünmüşlerdir. Bu doğrultuda da Bulgarların ilk millî tepki ve girişimleri din adamları tarafından başlatılmıştır.

Dolayısıyla da kendi millî kiliselerini kurma talepleri artmıştır.

Bulgar milliyetçiliğinin diğerlerine göre geç gelişmesi, İstanbul'a yakın olması ve dolayısıyla merkezi hükümetin kontrolüne ve askeri müdahaleye daha uygun konumda olmasıydı (Jelavich 2006: 365). Sırp, Karadağ, Romen ve Yunanlıların aksine Bulgarların örgütlenmesini sağlayacak merkezi bir idaresi yoktu. Kiliseleri Fener Rum Patrikhanesi'nin kontrolü altındaydı (Jelavich 2006: 366). Sırp ve Yunanlılar gibi tarihlerini kilise, halk müziği ve folklor sayesinde koruyan Bulgarlar, 1762 yılında keşiş Paisii'nin ilk Bulgar tarihi kitabını yazmasıyla kültürel ve tarihsel canlanma yaşamaya başlamışlardır (Jelavich 2006: 366). Sırp ve Bulgar kiliselerinin din ve eğitimde kendi dillerini kullanmaları ulusal bilincin güçlenmesine önemli katkıda bulunmuştur. (Detrez Religion And Nationhood In The Balkans, www.flw.ugent.be/cie/CIE/detrez1.htm)

Bulgarların ulusal duygularının canlanmasında Rum Kilisesinin etkisi büyüktür. Rum Kilisesinin Bulgar ulusal kimliğini silme ve Rumlaştırma politikası Bulgarların tarihsel şöhretlerini hatırlatan eserlerin ortaya çıkmasına neden olmuştur.

Balkanlarda milliyetçilik hareketlerinde Ortodoks Kilisesinin yeri farklıdır. Ortodoks Kilisesi bir taraftan Hristiyanlık ideolojisini diğer taraftan da ulus hareketlerini birlikte yürütmüştür

Ortodoks kurumları özellikle Osmanlı ve Habsburg İmparatorluğu'na karşı mücadelelerde ve Sırp, Hırvat kimliklerinin tanımlanmasında önemli rol oynamıştır. (Jelavich 2006: 202). Sırp'ların 18.yüzyılda Rus Ortodoksları ile ilişkileri dil açısından oldukça önemlidir. Sırp ilahiyat öğrencilerinin Kiev'de eğitim görmeleri sonucunda Rusça kelimeler, kilise Slavcası olarak edebi dile girmiştir (Jelavich 2006: 201). Türklere göre Sırp Kilisesi şüphe unsuruydu çünkü kendi işgalcileriyle anlaşma yapmış ve Habsburg İmparatorluğu'na yeni bir Sırp göçü düzenlemiştir. Sırp'lar Güney Slav şehirlerini dini kılıfla ve Rusya, Avusturya'dan yardım alarak kışkırtıyorlardı (Arnakis: 129).

Sırp-Hırvat ulusal kimlikleri din temelinde gelişmeye başlamış, ulusal toplumlar dini toplumlar olarak görülmeye başlanmıştır. Sırp-Hırvat dili konuşan Katolikler Habsburg'da yaşamakta ve

kendilerini Hırvat olarak kimliklendirmektedir. Sırp-Hırvat dillerini konuşan Ortodokslar, Habsburg ve Osmanlı egemenliği altında Sırbistan'da yaşayan halklar kendilerini Sırp olarak belirlemişlerdir. Bosna ulusal bilincinin gelişimi Sırp-Hırvat dili konuşan Müslümanlar arasında çok yavaş gelişme göstermiştir. Sırp ve Hırvatların Bosnalıları kendi toplumlarına Sırp veya Hırvat Müslümanlar olarak katmak istemesi süreci yavaşlatmıştır. Ancak Bosnalılar için Müslüman toplumuna ait olmak diğer ulusal toplumlara bağlı olmaktan daha önemlidir. Yugoslav milliyetçiler, Güney Slav birliğinin gelişimini engelleyecek Bosnalılar, Sırp'lar ve Hırvatlar arasındaki dini farklılıkları azaltmak için çalışmışlardır.

Slav patrikliğinin kapanmasıyla bağımsız tek Ortodoks Kilisesi Balkanlarda Karadağ Piskoposluğu kalmıştır. Karadağ Osmanlı egemenliği altına hiçbir zaman girmemiş ve bağımsız statüsünü korumuştur. Karadağ ulusal kurtuluş mücadelelerinde kiliselerin rolüne en iyi örnektir (Arnakis 129).

Balkanlarda milliyetçilik hareketlerinde Ortodoks Kilisesinin yeri farklıdır. Ortodoks Kilisesi bir taraftan Hristiyanlık ideolojisini diğer taraftan da ulus hareketlerini birlikte yürütmüştür (Taştan 2006: 420). Fransız İhtilali döneminde,

Balkanlarda bir Hristiyan, kendini Hristiyan olarak tanıttığında bu Rum Ortodoks Hristiyanı anlamına geliyordu. Hırvatlar bunun dışındaydı çünkü onlar Güney Slavlarının bir kolu olarak biliniyordu, Frenk olarak adlandırılıyordu. Osmanlı döneminde Ortodoks Hristiyanlığı Frenkleri Türklerle eşit duygularda görmüştü (Arnakis 131).

1453 İstanbul'un fethiyle Fatih Sultan Mehmet, daha sonra Fener semtine taşınmasıyla Fener Rum Patrikhanesi adını alacak olan Rum Ortodoks Kilisesi'ni kendisine karşı sorumlu tutmuş ancak kendi kendilerini yönetmelerine izin vermiştir. Fatih Sultan Mehmet Katolik ve Ortodoks Kilisesi'nin (doğu kilisesi ve batı kilisesi) birleşmesini önlemek amacıyla Ortodoks Kilisesinin ayakta kalmasını sağlamıştır. Hristiyanlar padişahı dinsel otorite olarak değil, düzenin koruyucusu ve uygulayıcısı olarak görmüşlerdir. Osmanlı yönetimi de dünyevi ve ruhani yetkiler arasında güçler ayrılığını vurgulayarak çatışmadan uzak durmuştur (Taştan 2006: 424).

Diğer taraftan Fatih Sultan Mehmet, İstanbul'un fethinin ardından sayıları oldukça az olan Katoliklere "müstemin" statüsü vermiştir. 1569'da ise Fransa'ya Osmanlı'daki Katolik topluluk üzerinde himaye hakkı tanımış ancak bu karar daha sonra Fransızların patriklerin atanmasına müdahalesine kadar varan sorunlara yol açmıştır. Katolikler Osmanlı tarafından 19.yüzyılda bir millet olarak tanınmıştır. Ancak bu döneme kadar Ortodoksların Katoliklerle mücadelesi ve Ermeni baskıları devam etmiştir. İstanbul'daki Protestanlar ise Büyük Britanya ve Hollanda elçilikleri tarafından desteklenmiş, Katolikler ise Fransız koruması altındaki Cizvitler tarafından idare edilmiştir.

Rum Ortodoks Kilisesi Balkanlarda yaşayan Ortodoksların merkezi hâline gelmiş, Bulgar ve Sırp Kilisesi de etkisini kaybetmiştir. Rum Ortodoks Kilisesi Balkanlardaki tüm piskoposlukların yönetimini eline geçirmiş ve dini ayinleri Yunanca yapmaya başlamıştır. Bulgar Kilisesi'ne ait okulları kapattırarak, Yunanca eğitim veren dini okullar açmıştır. Rum Ortodoks Kilisesi okullar aracılığıyla Rumlaştırma politikasını Balkan devletlerinde yaygınlaştırmıştır (Jelavich ve Jelavich 1986: 9). Rumlaştırma politikası halkın ulusal bilincini kazanmasında dolaylı da olsa etkili olmuştur.

"Milliyetlerin Koruyucusu" olan Yunan idaresindeki Ortodoks Kilisesi, Hristiyan evrensellik doktrinine kendini adanmış, Bizans'ın "ekümenik" çizgisiyle aynı doğrultuda hareket etmiştir. Sadakat ne etnisiteye ne de ulusadır, sadakat Hristiyanlığadır. (Arnakis s. 127)

Yunancadan başka bir dil kullanmayan patrikhane, etnik kökeni farklı olan Slavlar ve Romenler gibi halkları Rumlaştırma/Helenleştirme politikası gütmüştür. Rum Patrikhanesi 1800'de yayınladığı bir genelgeyle Bulgar Kilisesine bağlı okulların kapatılmasını emretmiştir ve Bulgarca ayinlerin yapılmasını da yasaklamıştır.

Taşradaki Ortodoks yapılanma etnik köken duygusunu güçlü bir şekilde geliştirmiştir. Ortodoks halk farklı etnik kökenlere sahipti ve kendi dillerini kullanıyordu. Ancak üst düzey kiliselerin dini ayinleri Yunanca veya kilise Slavcasıyla yapması, etnik grupların kendi dilleriyle ibadet etmelerinin önüne geçememiş, zamanla hakim grubun dili cemaatin dili hâline gelmiştir (Taştan 2006: 424).

Kiliselerdeki okullar cemaat tarafından desteklenmiş, yerel rahipler tarafından yönetilmiştir. Patrikhane yerel kurumları destekleyecek parayı vermediği için bu görev cemaate düşmüştür. Bu da cemaatin zamanla güçlü bir dayanışma hâlinde olmasına neden olmuştur (Taştan 2006: 424).

Patrikhane sahip olduğu yetki ve ayrıcalıkları etki alanını genişletmek amacıyla da kullanmıştır. Yunancadan başka bir dil kullanmayan patrikhane, etnik kökeni farklı olan Slavlar ve Romenler gibi halkları Rumlaştırma/Helenleştirme politikası gütmüştür. Rum Patrikhanesi 1800'de yayınladığı bir genelgeyle Bulgar Kilisesine bağlı okulların kapatılmasını emretmiştir ve Bulgarca ayinlerin yapılmasını da yasaklamıştır.

Patrikler Balkan milletlerine sadece dillerini değil, Yunan gelenek ve fikirlerini öğretmek amacıyla da eğitim kurumları oluşturmuşlardır. Rum okullarında Türkçe okutulması yasaklanmış ve Yunanca eğitim verilmiştir. Böylece kilise Rum kültür ve milliyetinin dayanağı olmuş, millî

duyguların canlanmasında sistemli bir şekilde hareket etmiştir. Din adamları da vaazlarında bağımsızlığı vurgulayarak, ulusların yeniden doğuşu fikrini aşılamlışlardır (Şahin 1999: 168).

Bu dönemde Anadolu'da yaşayan ve Yunanca bilmeyen Rumların dillerini öğrenmeleri amacıyla kilisenin faaliyetleri de göze çarpmaktadır. Bazı büyük köylerde ilk ve orta öğretim olmak üzere iki okula sahip olan kilise, Nevşehir,

Kayseri ve Niğde'deki Rumların ulusal duygularını canlandırmakta başarılı olmuştur (Şahin 1999: 170).

Ortodoks Kilisesi Osmanlı'ya bağlı olsa da geleneklerin korunması ve geleceğe aktarılmasında önemli bir araç olmuştur. Ortodoks Kilisesi Balkanlardaki Hristiyanların üstünlüğünü savunmuş ve Müslümanların bu topraklardaki günahkarlar olduğu fikrini canlı tutarak (Jelavich 2006: 198), Müslüman halkı bir nevi ötekileştirmiştir. İslam'a karşı Hristiyanlığı savunurken şehitlerin ve kahramanların hayat hikayelerini yazınsal olarak almışlar, geçmiş dönemlerdeki yöneticilerin portre ve sembollerini kullanmışlardır.

Trikoupi's'e ve diğer Yunan tarihçilere göre, Ortodoks Kilisesinin kurumları ve inançları, daha sonraki yıllarda 4-5 yüzyıl boyunca İslam'ın yayılmasına karşı bir bariyer olmuş ve tek bir etnik grubun heterojen unsurlarına kaynak olan bir güç haline gelmiştir. Katolik Kilisesi de daha az dikkat çekerek Balkanların Hırvatistan ve Transilvanya gibi bazı bölgelerinde Ortodoksluğa karşı bir mücadeleye girmeden halkın çoğunluğu tarafından kabul edilen, benzer bir rol oynamıştır. Her iki kilise de kendi aralarında cennet ve cehennem gücünden yararlanarak ve kendi hiyerarşi ve kurumlarını en üst düzeyde kullanarak, İslam'ı kabul etmeyi ve Osmanlı-Türk dünyasının kendi taraftarlarını içine çekmesini önlemeye çalışmıştır. Eğer Yunan, Sırp, Hırvat, Romen ve Bulgarlar İslamı kabul ederse, bu onların Türkleştirilmesini kaçınılmaz yapacaktır. Aslında Osmanlı İmparatorluğu'nun bu milliyetçilik öncesi zamanlarda, sadakatin sadece hükümdar ve dine ait olması, ırk, renk, dil veya köken ayrımı gözetmemesini ve sadece Müslümanların eşitliğini diğer dinlerin ise daha alt seviyede tutulmasını sağlamıştır. İslam'ı Osmanlı barışında tek derecelendirme ve birleştirici unsur olarak kabul eden Osmanlı, din değiştirme ve güçlü köylü birikimleri sayesinde sürekli kendini yenilemeye çalışmıştır. Diğer taraftan Balkanlarda Hristiyan halkların dini miraslarından başka kendilerini koruyacak sosyo-kültürel siperleri yoktu (Arnakis 117).

**Yunanlılar
Makedonya'daki
Slav din
kardeşlerini
"Slavca konuşan
Yunanlılar" olarak
sınıflandırmış
ve bundan
sonra da etnik
Yunanlılar olarak
davranmışlardır.
Türklere de
Yunanlılarca
Müslüman
Yunanlılar
gözüyle
bakılmıştır ve
Türk denmesi
yasaklanmıştır.**

Balkanlarda Ortodoks uluslardan olan Bulgarlar, Yunanlar, Makedonlar ve Sırlar arasında dini ve ulusal kimlik kazanılması güçlüdür. Bu Bizans'ın ulusal kiliselerinin bir mirasıdır.

Yunanlılar Makedonya'daki Slav din kardeşlerini "Slavca konuşan Yunanlılar" olarak sınıflandırmış ve bundan sonra da etnik Yunanlılar olarak davranmışlardır. Türklere de Yunanlılarca Müslüman Yunanlılar gözüyle bakılmıştır ve Türk denmesi yasaklanmıştır. Bulgarlar Pomakların ayrı bir ulusal bilinç geliştirmesini engellemekte başarılı olmuş ve Bulgar ulusu ve Ortodokslukla kimliklerini kazanmalarına yardım etmiştir (Raymond Detrez, Religion And Nationhood In The Balkans, www.flw.ugent.be/cie/CIE/detrez1.htm).

Batı Avrupa'da ulusçuluğun ilk döneminde yaşanan dinin ulusallaştırılması, Balkanlarda 19.yüzyılda uygulanmaya başlamıştır. Bu durum Sırp ve Bulgar ulusal hareketlerinde daha önce başlamışken, Yunanlılarda ancak Tanzimat Fermanı'ndan sonra etkisini göstermiştir. Tanzimat Fermanı ile Osmanlı kanun önünde Müslüman-gayrimüslim ayrımını ortadan kaldırırken, gayri müslimler de kendi aralarında eşit konuma gelmiştir. Bu durum Fener Rum Patrikhanesi'nin gücünü ve yetkisini azaltacağından, Patrikhane Yunan ulusal hareketini desteklemeye başlamıştır. Ancak Balkan isyanlarında kiliseler, seküler liderlerin yönlendirmelerini engelleyememiştir (Jelavich 2006: 202). Balkanlarda ardı ardına patlak veren isyanlarda kiliselerin doğrudan bir rolü olduğunu söyleyemeyiz. Kiliseler bu dönemde Osmanlı İmparatorluğu'ndan elde ettikleri ayrıcalıkları ve otoritelerini kaybetmek istemiyorlardı. Diğer taraftan kiliseler, otoritesini sarsacak aydınlanma hareketlerine karşı bir önlem alamamıştır.

Balkanlarda Ortodoks uluslardan olan Bulgarlar, Yunanlar, Makedonlar ve Sırlar arasında dini ve ulusal kimlik kazanılması güçlüdür. Bu Bizans'ın ulusal kiliselerinin bir mirasıdır. Ulus, devlet, dini toplum ve skolastik kuruluşlar eşit olarak düşünülmüştür. Bulgar anayasası, Ortodoksluğun Bulgar halklarının geleneksel dini olduğunu, Yunan anayasası Kutsal Üçleme adı altında resmen ilan etmiştir. Bu nedenle Müslüman Pomak ve Türkler ve aynı zamanda Katolik ve Protestanlar olarak Ortodoks olmayan azınlıklar Bulgar, Yunan hatta Makedon ve Sırların kusurlu insanlar olarak ve ulusal birlik ve beraberliğe bir tehdit olarak görülmüştür.

20.yüzyılda Sırp, Hırvat ve Sloven Krallığı'nın 1918'de kurulması ve 1929'da Yugoslav Krallığı adını almasıyla Sırlar, siyasi ve askeri gücü ellerine almışlar, Hırvatlar kendilerini Güney Slav ulusu ve devleti adına kendilerini tek unsur olarak görmeye başlamış ve Sırlara karşı Hırvat ulusunun ayırıcı özelliği olan Hırvatçayı ve Katolikliği vurgulamışlardır.

Yugoslavya Savaşı'ndan sonra Bosna ulusal bilicini tamamen kazanmıştır. 1969'da Bosna vatandaşlığının resmi olarak tanınması ulusal bir topluluk olma ihtiyacı sebebiyle gerçekleşmiştir. Bununla federal hükümet düzeyinde ve Bosna-Hersek Cumhuriyeti yönetiminde Hırvat ayrılıkçılığını ve Sırp egemenliğini dengelemeyi amaçlamışlardır. Bu Bosna ulusunun yapay bir oluşum olduğu anlamına gelmez. Bosnalılar, Sırların Ortodoksluk, Hırvatların Katoliklikle tanımlandığı gibi kendilerini İslam ile tanımlamışlardır. Ancak Bosnalılar kendilerini Müslüman Sırp veya Hırvat olarak tanımlamaktan uzak durmuşlardır.

Son dönemde Balkanlarda dindarlıktan çok az bahsedebiliriz. 40 yıllık komünist rejim, kilise ve cami faaliyetlerini azaltmıştır. Son yüzyılda dini canlanma halkların bir etnik veya ulusal topluma ait olma isteğiyle sonuçlanmıştır. Ulusal kimliğin temel unsurlarından olan din, kilise ve cami faaliyetleri ulusal bilincin kanıtı olarak ortaya çıkmıştır. Din adamları toplumdaki yerlerini sağlamlaştırmak ve daha fazla veya daha az ulusal statü elde etmek için fırsat yakalamıştır.

Sonuç

Balkanlarda Fransız Devrimi ve aydınlanmanın etkisiyle ortaya çıkan milliyetçi akımlar, siyasal otoriteye karşı bağımsızlık elde etmek amacıyla ivme kazanmıştır. Milliyetçiliğin Balkanlarda Fransız akımıyla birdenbire ortaya çıktığını söylemek doğru olmaz. Balkan burjuvazileri bu döneme kadar kendi sınırlarını

Dil, tarih ve kültürün geleceğe aktarılmasında kiliselerin Balkanlardaki önemi yadsınamaz bir boyuttadır. Kiliseler özellikle kültürel boyuta hizmet etmiş ve kültürün canlı tutulmasını sağlamışlardır. Balkan milliyetçiliklerinde kiliseler ulusal bilincin kazanılmasında katalizör görevi görmüşlerdir.

oluşturmuşlardı. Bu yüzden Fransız düşüncesi burjuva için bir koz olmuş ve zaten geçmişten beri taşıdıkları dilsel, tarihsel ve kültürel unsurları milliyetçi hareketlere dönüştürmekte zorlanmamışlardır. Dil, tarih ve kültürün geleceğe aktarılmasında kiliselerin Balkanlardaki önemi yadsınmaz bir boyuttadır. Kiliseler özellikle kültürel boyuta hizmet etmiş ve kültürün canlı tutulmasını sağlamışlardır. Balkan milliyetçiliklerinde kiliseler ulusal bilincin kazanılmasında katalizör görevi görmüşlerdir.

Balkanlarda kiliselerin faaliyetleri her ulusun kendi dilini, kültürünü, atalarını ve tarihsel kahramanlıklarını hayatta tutarak ulusların bütünleştirici unsurlarına hizmet etmiştir. Din bir taraftan sosyal kimlikleri tanımlamış ve bir taraftan da ulusal mitlerin temeli olarak kullanılmıştır. Balkan uluslarının tarihini gelecek nesillere aktaran eserler, din adamlarının girişimleriyle gerçekleşmiştir. Ortodoks Kilisesinin Balkan nüfusunu homojenleştirme politikaları, etnik farklılıkların vurgulanmasına neden olmuştur. Aslında kendileri de Ortodoks olan toplumlar ulusal bilinçlerini, millî kiliselerle ayakta tutmak istemiştir. Bu doğrultuda millî kiliselerin milliyetçiliği besleyen damarlardan biri olduğunu söyleyebiliriz.

Kaynaklar

- ARNAKİS G. G., *The Role Of Religion In The Development Of Balkan Nationalism*, The Balkans In Transition, Charles JELAVÍCH , (1974), ShoeString Pr Inc, vwww.books.google.com
- DETREZ, R., "Religion And Nationhood In The Balkans", www.flw.ugent.be/cie/CIE/detrez1.htm
- DOJA A., (2000), "The Politics Of Religion In The Reconstruction Of Identities, Critique Of Anthropology", Vol 20 (4), s.421-438
- FEHER G., (1999), *Bulgar Türkleri Tarihi*, Ankara: T.T.K. Yayınları.
- GEORGIADOVA V., (1995), *Greek Orthodoxy and the Politics of Nationalism*, International Journal of Politics. Culture and Society. Vol 9, No. 2 , s.295-315.
- GLENNY M., (2001), *Balkanlar 1804-1999 Milliyetçilik Savaşı ve Büyük Güçler*, İstanbul: Sabah Yayınları,
- HOBSBAWN E., (2006), *1780'den günümüze Milletler ve Milliyetçilik: Program, Mit, Gerçekler*, İstanbul: Ayrıntı Yayınları,
- IVEKOVÍC I., (2002), *Nationalism and The Political Use And Abuse Of Religion: The Politicization Of Orthodoxy, Catholicism And Islam In Yugoslav Successor States*, Social Compass, Vol.49, No.4, s.523-536.
- İNALCIK H., (1992), *Tanzimat ve Bulgar Meselesi*, Eren Yayıncılık.
- JELAVÍCH B., (2006), *Balkan Tarihi 18. ve 19. Yüzyıllar*, İstanbul: Küre Yayınları.
- JELAVÍCH B. ve C., (1986), *The Establishment Of Balkan National States*, University of Washington Press
- ORTAYLI İ., (2007), *Batılılaşma Yolunda*, İstanbul: Turkuvaz Yayınları.
- OSTROGORSKY G., (1985) *Bizans Devleti Tarihi*, Ankara: T.T.K. Yayınları.
- ŞAHİN M. S., (1999) *Fener Patrikhanesi ve Türkiye*, İstanbul: Ötüken Yayınları
- TAŞTAN Y. K., (2006), "Balkanlarda Ulusçuluk Hareketleri", *Balkanlar El Kitabı Cilt I: Tarih*, (Edi.: Karatay O., GÖKDAĞ B. A.), Çorum/Ankara: Vadi&Karam Yayınları.
- TURDA M., (2008), "Politics, Religion, Gender, and Historiography: Eastern European Perspectives", *Totalitarian Movements and Political Religions*, Vol. 9, No. 1, s.129-136,